

Elżbieta Zalesko¹, Marian Zalesko²

Instytucjonalne uwarunkowania modernizacji polskiego rolnictwa po 1989 r.

Streszczenie

Artykuł podejmuje problematykę modernizacji polskiego rolnictwa. Analizą objęte zostały przeobrażenia w tym sektorze gospodarki na przełomie XX i XXI wieku. Procesy modernizacji wzbudzają zainteresowanie przedstawicieli różnych nauk społecznych, m.in. ekonomistów czy specjalistów od zarządzania. Ważne jest zatem interdyscyplinarne podejście do wyjaśniania tego zjawiska. Wydaje się, że takie możliwości stwarza ekonomia instytucjonalna, która podkreśla znaczenie instytucji w dynamizowaniu poszczególnych sektorów (w tym rolnego) oraz gospodarki jako całości. Celem opracowania, które ma charakter teoretyczno-empiryczny, jest przedstawienie wybranych instytucjonalnych uwarunkowań procesu modernizacji rolnictwa w Polsce. Do badań autorzy wykorzystali metodę opisową. W ramach przeprowadzonej analizy wykazano, że ważną rolę w obszarze modernizacji sektora rolnego w Polsce odegrały instytucje formalne i nieformalne.

Słowa kluczowe: instytucje formalne, instytucje nieformalne, rolnictwo, Polska

The institutional conditioning of the modernisation of Polish agriculture after 1989

Abstract

The article is devoted to the issue of the modernisation of Polish agriculture. The analysis covers transformations that took place in this sector at the turn of the 21st century. Modernisation processes have attracted the interest of representatives of various

¹ Dr Elżbieta Zalesko, Zakład Zarządzania Operacyjnego, Wydział Zarządzania, Uniwersytet w Białymstoku, ul. Warszawska 63, 15-062 Białystok, e-mail: e.zalesko@uwb.edu.pl, nr ORCID: 0000-0002 9305-8214.

² Dr Marian Zalesko, Katedra Ekonomii Politycznej, Zakład Teorii Ekonomii, Wydział Ekonomii i Finansów, Uniwersytet w Białymstoku, ul. Warszawska 63, 15-062 Białystok, e-mail: mzalesko@uwb.edu.pl, nr ORCID: 0000 0002-1488-173X.

social sciences, including economists and management specialists. It is therefore important to take an interdisciplinary approach to explaining this phenomenon. Institutional economics, which emphasises the importance of institutions in dynamising individual sectors and the economy as a whole, appears to offer such opportunities. Formal and informal institutions, whose influence has a significant impact on the functioning of the agricultural sector, play an important role in this regard. The aim of the study, which is theoretical and empirical in nature, is to present the institutional determinants of the agricultural modernisation process in Poland. The authors used the descriptive method for the study.

Keywords: formal institutions, informal institutions, agriculture, Poland.

Wstęp

Z perspektywy rozwoju gospodarki obiecującym i ważnym obszarem badawczym są procesy modernizacji. Analiza tego zjawiska wzbudza zainteresowanie przedstawicieli nauk społecznych, ekonomistów czy też specjalistów od zarządzania.

W opracowaniu podjęto problem modernizacji polskiego rolnictwa od 1989 r. do współczesności. Sektor ten uważany przez wielu za stagnacyjny nadal jest ważną częścią gospodarki Polski. Zatrudnia bowiem znaczną część społeczeństwa i odgrywa kluczową rolę w zagwarantowaniu bezpieczeństwa żywnościowego państwa. Rolnictwo generuje około 2,5% PKB, stanowi główne źródło utrzymania dla niemal 10% mieszkańców wsi i uważane jest za ważny sektor zarówno dla obszarów wiejskich, jak i dla całego kraju. Wartość dodana w rolnictwie w ciągu ostatnich dwóch dekad wzrosła ponadtrzykrotnie, z 7 mld euro do ponad 22 mld euro. W 2004 r. stanowiła ona 3,7% wartości dodanej rolnictwa w całej UE. Pod tym względem Polska znajdowała się na 8. miejscu wśród krajów unijnych. Po dwudziestu latach członkostwa w Unii Europejskiej ten udział wzrósł do poziomu 8%, co pozwoliło przesunąć się na 5. miejsce w unijnym rankingu³.

Opracowanie ma charakter teoretyczno-empiryczny. W analizie wykorzystana została metoda opisowa. Celem artykułu jest przedstawienie wybranych uwarunkowań instytucjonalnych procesu modernizacji rolnictwa w Polsce po 1989 r. Postawiono tezę, że krajowe i zagraniczne instytucje formalne oraz instytucje nieformalne, takie jak np. kultura, tradycje, system wartości, religia czy Kościół katolicki, wpływały na przebieg procesów modernizacji w polskim rolnictwie.

³ Szerzej: 20 lat w UE polskiego rolnictwa. Perspektywa makroekonomiczna. Wybrane fakty, „Komentarze i Analizy IFP”, nr 8, https://www.ifp.org.pl/wp-content/uploads/2024/03/20-lat-w-UE-polskiego-rolnictwa_Slawomir-Dudek.pdf (dostęp: 15.12.2024).

Dlatego ważne jest interdyscyplinarne podejście do wyjaśniania tego zjawiska. Wydaje się, że bardzo duże możliwości w obszarze analizy procesu modernizacji daje ekonomia instytucjonalna, która w badaniach przeobrażeń zarówno gospodarczych, jak i społecznych wykorzystuje dorobek wielu dyscyplin naukowych. Jeden z jej nurtów – nowa ekonomia instytucjonalna – rozszerza powszechnie uznane paradygmaty w ekonomii (ekonomii neoklasycznej) o rozwiązania podkreślające znaczenie instytucji w dynamizowaniu poszczególnych sektorów, jak i gospodarki jako całości.

1. Instytucje w świetle teorii

Jak zauważył Douglass C. North (1990), „instytucje mają znaczenie”. Odgrywają współcześnie ważną rolę w analizie zjawisk społeczno-gospodarczych (np. procesów modernizacji), stanowią istotne struktury w sferze społecznej, kształtują bowiem materię życia codziennego. Wzrost uznania dla ich roli wynika z przekonania, że wiele ludzkich interakcji i działań odbywa się w ramach wyraźnie określonych lub subtelnych reguł (Hodgson 2006: 2). Instytucje są zatem regułami gry w społeczeństwie lub – ujmując bardziej formalnie – wymyślonymi przez człowieka ograniczeniami, które kształtują ludzkie interakcje. Definicja ta obejmuje trzy ważne elementy, które oddają istotę instytucji (Acemoglu, Laibson, List 2016: 270):

- a) są one tworzone przez jednostki jako członków społeczeństwa;
- b) nakładają ograniczenia na ludzkie zachowania;
- c) kształtują zachowania za pomocą zachęt.

Instytucje to zbiór reguł, które formują strukturę bodźców i sankcji, wpływając na sposób działania jednostek w interakcji z innymi osobami oraz organizacjami. Odgrywają kluczową rolę w życiu społecznym i gospodarczym, ponieważ kierując ludzkimi działaniami, przyczyniają się do modelowania i utrwalania wzorców zachowań. Mogą także wpływać na mentalne odzwierciedlenie rzeczywistości, które powstaje w umysłach ludzi działających w danym środowisku instytucjonalnym (Ściubiorska-Kowalczyk 2021: 62–63).

Na gruncie socjologii oraz klasycznego instytucjonalizmu instytucje stanowią wzory zachowań i percepcji świata narzucane jednostce przez społeczność i utrwalane przez doświadczenie. Ich cechy czynią je regułami działania, które warto stosować (Godłów-Legiędź 2009: 11). Z perspektywy ekonomii zaś zwraca się uwagę, że instytucje to normy współ-

życia społecznego. Pozwalają one na rozwiązywanie konfliktów interesów pojawiających się w obliczu ograniczonych zasobów przyrody oraz ludzkiej omyłności (Ścibiorska-Kowalczyk 2021: 62–63).

Instytucje pełnią zatem dwojaką rolę – zarówno ograniczają, jak i umożliwiają różne zachowania. Zasady, które przyjęto w jakiejś społeczności, wiążą się z pewnymi ograniczeniami, jednak te same ograniczenia mogą stwarzać nowe możliwości. Na przykład reguły językowe umożliwiają komunikację; zasady ruchu drogowego przyczyniają się do płynniejszego i bezpieczniejszego poruszania się; a rządy prawa mogą zwiększać poczucie bezpieczeństwa (Hodgson 2006: 2).

Instytucje działają jak fundament, który redukuje niepewność, z jaką ludzie stykają się na co dzień. Stanowią punkt oparcia w świecie, w którym brakuje przewidywalności jutra. Dzięki nim działalność w sferze społeczno-gospodarczej zyskuje cechy stabilności, ciągłości oraz trwałości. Instytucje budują zaufanie, a ich istnienie staje się punktem odniesienia dla oczekiwań ludzi, ponieważ ci chętnie naśladują powszechnie akceptowane praktyki. Instytucje oferują ponadto różnorodne bodźce – zarówno pozytywne, jak i negatywne – co wpływa na swobodę i bezpieczeństwo funkcjonowania podmiotów gospodarczych (Przybyciński 2021: 49–51).

Instytucje jak stworzone przez ludzi struktury organizują interakcje w obszarze polityki, gospodarki i życia społecznego. Obejmują one zarówno nieformalne ograniczenia, takie jak sankcje, tabu, zwyczaje i tradycje, jak i formalne zasady, czyli konstytucje, prawo oraz regulacje dotyczące własności. W ciągu całej historii ludzie tworzyli instytucje, aby wprowadzać porządek i redukować niepewność w relacjach gospodarczych. Wraz z normami ekonomicznymi instytucje definiują zakres dostępnych wyborów, co wpływa na koszty transakcji i produkcji, a zatem na rentowność i zasadność podejmowania działalności gospodarczej. Ewolucja instytucji przebiega stopniowo, łącząc elementy przeszłości z teraźniejszością i przyszłością. Historia w dużej mierze jest opowieścią o instytucjonalnej transformacji, w której wyniki gospodarcze można zrozumieć jedynie w kontekście historycznego rozwoju. Instytucje kształtują zachowania gospodarcze i w miarę ich zmian wpływają na kierunek ewolucji gospodarki, prowadząc do wzrostu, stagnacji lub spadku wskaźników gospodarczych (North 1991: 97–112).

Instytucje formalne mają fundamentalne znaczenie dla efektywnej współpracy między podmiotami gospodarczymi. Teoretycznie powinny odpowiadać na potrzeby rynkowe oraz sprzyjać stabilizacji relacji, jed-

nak w rzeczywistości są często efektem presji ze strony grup interesów, takich jak ugrupowania polityczne czy dominujące przedsiębiorstwa. Instytucje są także ze sobą silnie powiązane; zmiany w jednej z nich mogą prowadzić do transformacji w innych. Jeżeli jednak koszty związane z niedostosowaniem instytucji formalnych do potrzeb gospodarczych są akceptowalne, przestarzałe normy są często tolerowane. Ponadto normy formalne nie zawsze wystarczają do regulowania wszystkich interakcji społecznych. W takich przypadkach konieczne jest uzupełnienie ich normami nieformalnymi, takimi jak zwyczaje, zasady postępowania czy konwencje. Ich główną rolą jest rozszerzenie i dostosowanie regulacji do codziennych okoliczności życia (Ścibiorska-Kowalczyk 2021: 62–63). One także odgrywają istotną rolę w procesach zmian instytucjonalnych oraz w przebiegu innych zjawisk społeczno-gospodarczych. D.C. North (1990) podkreślał, że zmiany instytucjonalne mają ewolucyjny charakter, a jednocześnie mogą nabrać „historycznego przyspieszenia”. Uważał, że instytucje to swoiste „reguły gry”, a organizacje pełnią rolę graczy w ramach tych reguł (Staniek 2018: 122).

Instytucje formalne mają na celu stabilizację warunków konkurencyjnych oraz współpracy podmiotów gospodarczych. Mimo to są one narażone na oddziaływanie różnorodnych grup interesów, co może negatywnie wpływać na ich stabilność. Dlatego też powinny być wspierane przez instytucje nieformalne, które wprowadzają normy sankcjonujące, takie jak zewnętrzne sankcje oraz presja społeczna. Zmiany w instytucjach nieformalnych następują wolniej niż w instytucjach formalnych, co osłabia skuteczność aktualnych reform instytucjonalnych. Faktu tego nie można pominąć, gdyż stosowanie norm i reguł zależy od zbieżności charakteru tych reguł z dominującym w społeczeństwie systemem wartości (Staniek 2018: 122).

Na wolne tempo zmian w instytucjach nieformalnych zwrócił uwagę O. Williamson. Na schemacie 1 przedstawiono zaproponowany przez niego podział analiz społecznych na cztery wzajemnie powiązane ze sobą poziomy (ekonomia instytucji). Ten system pokazuje, w jaki sposób poszczególne poziomy oddziałują na siebie – wyższe poziomy narzucają ograniczenia niższemu (zobaczmy to, przesuwając się od lewej do prawej strony schematu). Na poziomie 1 znajdują się wartości, takie jak normy, zwyczaje, obyczaje, konwencje, tradycje oraz religia. Wśród przedstawicieli ekonomii instytucjonalnej istnieje tendencja do traktowania tych instytucji jako danych z góry. Zmiany na tym poziomie zachodzą niezwykle powoli, często wymaga to wieków, a nawet tysiącleci. Niemniej jednak ich wpływ na cały system społeczny, polityczny i gospodarczy jest ogromny (Borkowska, Klimczak, Klimczak 2019: 74–77).

Schemat 1. Ekonomia instytucji

Scheme 1. Economics of institutions

Źródło: opracowano na podstawie: O.E. Williamson, *The New Economics: Taking Stock, Looking Ahead*, "Journal of Economic Literature" 2000, vol. XXXVIII, nr 3, s. 597, https://web.stanford.edu/~avner/Greif_228_2005/Williamson%202000%20NIE%20Taking%20Stocks.pdf (dostęp: 1.12.2024).

Na drugim poziomie, określanym przez O. Williamsona jako otoczenie instytucjonalne, instytucje są efektem zarówno ewolucyjnych przemian, jak i celowego projektowania. Działania na tym poziomie są realizowane poprzez różne instytucje, takie jak władza ustawodawcza, wykonawcza i sądownicza oraz aparat urzędniczy różnych szczebli – od ponadnarodowych aż po lokalne. Kluczowymi instytucjami prawnymi, które regulują zasady gospodarowania, są prawo własności i prawo umów. Warto jednak zauważyć, że prawa własności wymagają dodatkowego doprecyzowania na poziomie trzecim, gdzie znajdują się struktury *governance*. Mają one na celu wprowadzenie ładu, ograniczenie chaosu, zażegnanie konfliktów oraz realizację wspólnych celów. Na ostatnim, czwartym poziomie W. Williamson umieścił kwestie związane z alokacją zasobów oraz zatrudnieniem (Borkowska, Klimczak, Klimczak 2019: 74–77).

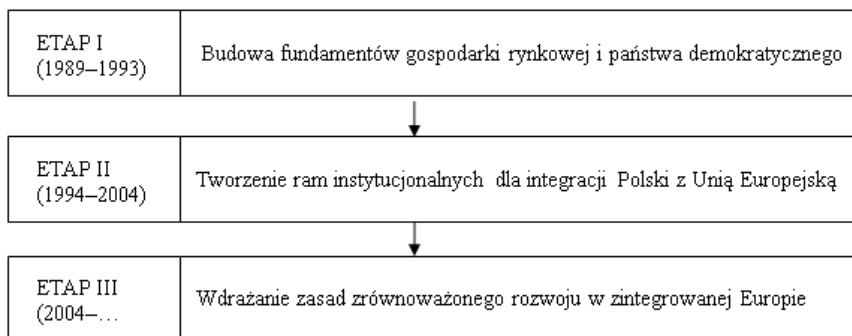
W literaturze podkreśla się również istotną rolę instytucji społecznych. T. Veblen twierdził, że „instytucje społeczne to w swojej istocie dominujące sposoby myślenia, uwzględniające poszczególne warunki społeczne, poszczególne funkcje jednostki i społeczności [...] Instytucje społeczne – czyli nawyki myślowe czy sposoby ujmowania zjawisk – które kierują ludzkim życiem, pochodzą z przeszłości [...] są czynnikami zachowawczymi [...] Zmiana sposobów myślenia, dostosowania ich do wymogów nowej sytuacji przychodzi zawsze trudno i z oporami, wyłącznie pod naciskiem warunków, w których dotychczasowe poglądy i nawyki nie dają się już utrzymać” (Veblen 2008: 171–172).

J. Wilkin pisał o instytucjach społecznych w następujący sposób: „Świat instytucji społecznych jest sceną dramatu i zmusza do dokonywania trudnych wyborów. Trzeba jednak podkreślić, że istnienie instytucji społecznych jest nie tylko koniecznością, ale bywa błogosławieństwem. Instytucje na ogół ułatwiają życie człowieka w otoczeniu społecznym, pomagają w dokonywaniu wyborów i zapewniają znaczny zakres przewidywalności zachowań ludzi względem siebie” (Wilkin 2016: 98). Ważną rolę odgrywają one również w sferze rolnictwa.

Zaprezentowany przegląd literatury na temat instytucji pokazuje, że przedstawiciele różnych nurtów ekonomii instytucjonalnej podkreślają, iż zmiany w życiu gospodarczym dotyczą nie tylko instytucji formalnych, ale także nieformalnych. Proces kształtowania tych drugich jest skomplikowany, długi i mało poznany, gdyż zwykle wyłaniają się one oddolnie i spontanicznie, w wyniku złożonych interakcji między jednostkami. Instytucje te opierają się często na systemie wartości, tradycjach, obyczajach oraz wierzeniach religijnych. W dłuższym okresie normy nieformalne mogą mieć o wiele większe znaczenie niż formalne reguły, które są narzucane z góry. Aby prawo mogło być skuteczne i zyskało aprobatę społeczną, musi opierać się na zasadach etycznych i odzwierciedlać powszechne poczucie sprawiedliwości (Przybyciński 2021: 49–51).

2. Transformacja gospodarcza i członkostwo w Unii Europejskiej jako determinanty zmian instytucjonalnych w Polsce

Od 1989 r. w polskiej gospodarce zachodzą intensywne przeobrażenia o charakterze instytucjonalnym (schemat 2). Pierwszy etap zmian instytucjonalnych, który rozpoczął się na przełomie lat 80. i 90. XX wieku, związany był z procesem transformacji ustrojowej. Skupiał się głównie na przekształceniu istniejących instytucji oraz tworzeniu nowych, ułatwiających funkcjonowanie w systemie gospodarki rynkowej. Przed rokiem 1989 termin „transformacja” w środowisku naukowym odnosił się wyłącznie do zmian w strukturach kapitalizmu, który uważano za system dynamiczny i gwarantujący trwałość. Z chwilą, gdy w Europie Środkowo-Wschodniej zaczęły się przemiany, pojęcie to zaczęto łączyć z procesem przebudowy i budowy nowego ładu społeczno-gospodarczego oraz politycznego. Wówczas transformacja nabrała znaczenia jako wymiana instytucji typowych dla socjalizmu na te, które charakteryzują kapitalizm. Było to związane z wprowadzaniem nowych standardów instytucjonalnych zarówno w sferze relacji gospodarczych, jak i w zakresie mechanizmów sprawowania władzy (Wilkin 1995: 70).

Schemat 2. Etapy zmian instytucjonalnych w Polsce po 1989 roku

Scheme 2. Stages of institutional change in Poland after 1989

Źródło: opracowano na podstawie: J. Wilkin, *Rynek, państwo i społeczeństwo w Polsce: dojrzewanie równowagi instytucjonalnej* [w:] *Gospodarka i demokracja w Polsce. Dojrzłość i trwałość instytucji*, red. J. Kleer, A. Kondratowicz, Warszawa 2007, s. 47.

Drugim istotnym z instytucjonalnego punktu widzenia wydarzeniem było wejście Polski 1 maja 2004 r. w struktury Unii Europejskiej. Okres poprzedzający datę przyjęcia członkostwa w UE wiązał się z dalszą przebudową istniejącego systemu instytucjonalnego oraz pojawieniem się nowych instytucji formalnych regulujących funkcjonowanie całej gospodarki. Dynamiczne zmiany zachodzące w otoczeniu instytucjonalnym miały istotny wpływ na funkcjonowanie rolnictwa jako ważnego działu polskiej gospodarki.

Rolnictwo, podobnie jak cała gospodarka, przechodziło proces transformacji w trzech etapach: budowy fundamentów gospodarki rynkowej, tworzenia ram instytucjonalnych integracji z UE w okresie przedakcesyjnym i budowy oraz przebudowy systemu instytucji po wejściu do Unii Europejskiej. Wspieranie rozwoju i modernizacji obszarów wiejskich wymagało połączenia różnorodnych zasobów wiedzy oraz aktywnego zaangażowania wielu instytucji. Kluczowe było uwzględnienie lokalnych uwarunkowań oraz potrzeb mieszkańców wsi, a także stworzenie odpowiednich ram instytucjonalnych. Co więcej, aby efektywnie wykorzystać fundusze unijne przeznaczone na rozwój obszarów wiejskich, konieczne było także współfinansowanie takich działań ze źródeł krajowych.

Publiczne wsparcie dla rolnictwa oraz rozwoju obszarów wiejskich wymagało stworzenia odpowiedniego otoczenia instytucjonalnego, złożonego z sieci organów i instytucji odpowiedzialnych za regulacje, nadzór oraz finansowanie działań podejmowanych przez władze publiczne.

W skład tej sieci weszły nie tylko organy administracji rządowej i podległe im jednostki, ale także różnorodne podmioty, w tym jednostki samorządu terytorialnego oraz instytucje spoza sektora finansów publicznych.

W Raporcie *Polska wieś 2014* podsumowano 10 lat członkostwa w UE oraz 25-lecie rozpoczęcia reform ustrojowych w Polsce. Według J. Wilkina możliwość skorzystania z funduszy przedakcesyjnych oraz perspektywa przystąpienia do Unii Europejskiej były istotnymi bodźcami do tworzenia nowych ram instytucjonalnych. Te z kolei pozwoliły na wprowadzenie nowego rodzaju polityki rolnej oraz systemu wsparcia dla obszarów wiejskich i rozwoju sektora przetwórstwa rolno-spożywczego. Proces ten zakończył się pomyślnie, co znalazło odzwierciedlenie w pełnym i efektywnym wykorzystaniu funduszy przyznanych Polsce w ramach programu SAPARD, a także w sprawnym włączeniu się w mechanizmy Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) po 1 maja 2004 r. W ramach tego programu beneficjenci otrzymali łącznie 1,068 miliarda euro, co odpowiadało kwocie około 4,5 mld zł (*Polska wieś 2014. Raport o stanie wsi 2014*: 14).

W ostatnim jednak okresie problemy z respektowaniem zasad praworządności w Polsce oraz niewłaściwe wywiązywanie się rządu z ustalonych „kamieni milowych” prowadziły do nałożenia wysokich kar oraz czasowego wstrzymania wypłat z Funduszu Spójności UE. W związku z tym ograniczony został także dostęp do innych funduszy – 22,5 miliarda euro w postaci bezzwrotnych grantów oraz 34 miliardów euro w formie nisko oprocentowanych pożyczek, które miały być przeznaczone na inwestycje w ramach Krajowego Planu Odbudowy (KPO). W konsekwencji tego nastąpiło opóźnienie w cyfrowej i zielonej transformacji rolnictwa oraz obszarów wiejskich w naszym kraju (*Polska wieś 2024. Raport o stanie wsi 2024*: 240–241).

3. Rola instytucji formalnych i nieformalnych w modernizacji rolnictwa w Polsce

Modernizacja polskiego rolnictwa to proces, który szczególnie przyspieszył po 1989 r., kiedy w kraju rozpoczęła się transformacja ustrojowa. W tej metamorfozie kluczową rolę odegrały tworzone od podstaw albo przebudowane instytucje formalne oraz zakorzenione wśród rolników instytucje o charakterze nieformalnym. Jedne i drugie miały znaczący wpływ przede wszystkim na rozwój technologii, organizację produkcji, dostęp do rynków, wsparcie finansowe rolników oraz postawy ludzi wobec zachodzących zmian.

W analizowanym okresie Polska uczyniła znaczne postępy w modernizacji wsi. Wiele miejscowości skorzystało z inwestycji w infrastrukturę drogową, wodociągową oraz kanalizacyjną, które były współfinansowane z budżetu Unii Europejskiej. Te zmiany znacząco poprawiły komfort życia mieszkańców. Dzięki dostępowi do funduszy unijnych oraz krajowych programów wsparcia wiele lokalnych przedsiębiorstw zyskało możliwość rozwoju, co przyczyniło się do tworzenia nowych miejsc pracy oraz zwiększenia atrakcyjności życia na wsi. Pomimo tego, że nasz kraj sprawnie wykorzystywał środki z funduszy unijnych, w sferze modernizacji obszarów wiejskich nadal są miejsca, w których podejście mogło być bardziej zintegrowane, strategiczne i lepiej dopasowane do potrzeb. W dalszym ciągu występują różnice w rozwoju między poszczególnymi regionami kraju czy adaptacji do zmian klimatycznych. Zwraca się uwagę na potrzebę większej dbałości o transparentność, monitorowanie i ewaluację realizowanych projektów. Zdaniem autorów *Raportu o stanie wsi 2024* zintegrowane zarządzanie funduszami unijnymi i krajowymi mogłoby przynieść lepsze rezultaty, gdyby unikano dublowania działań czy trwonienia środków (*Polska wieś 2024. Raport o stanie wsi*, 2024: 240–241).

Wpływ instytucji na modernizację rolnictwa jest nie do przecenienia. Instytucje państwowe odgrywają kluczową rolę w tworzeniu polityki rolnej. Dzięki wdrażanym programom wsparcia oraz regulacjom dotyczącym produkcji i jakości rolnicy zyskali dostęp do funduszy unijnych, które stały się istotnym źródłem finansowania inwestycji w nowoczesne technologie i motorem modernizacji sektora rolnego. W Polsce istnieje wiele jednostek odpowiedzialnych za wsparcie rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa. Do najważniejszych należą (Gacek, Misiąg, Misiąg, Palimąka, Rodzinka 2024: 128):

- a) jednostki budżetowe, takie jak Krajowe Centrum Hodowli Zwierząt, Krajowa Stacja Chemiczno-Rolnicza, Główny Inspektorat Weterynarii oraz inne inspekcje związane z ochroną roślin i jakości handlowej artykułów rolnych;
- b) agencje wykonawcze, takie jak Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa oraz Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa, zarządzający także Zasobem Własności Rolnej Skarbu Państwa;
- c) inne państwowe osoby prawne, w tym Centrum Doradztwa Rolniczego i wojewódzkie ośrodki doradztwa rolniczego.

Kolejną grupą instytucji wywierającą wpływ na zmiany zachodzące w rolnictwie w minionych latach przeobrażeń społeczno-gospodarczych były organizacje rolnicze. Związki zawodowe oraz różnorodne stowarzyszenia i organizacje producenckie przyczyniały się do współpracy rolników, co pozwalało im lepiej negocjować ceny, a także uzyskać dostęp do szkoleń oraz wsparcia technicznego.

Instytucje badawcze i edukacyjne, w szczególności uniwersytety, instytuty badawcze i szkoły rolnicze, odgrywały ważną rolę we wdrażaniu innowacji w rolnictwie. Dzięki badaniom naukowym oraz szkoleniom dla rolników wprowadzane były nowoczesne metody upraw i hodowli, co wpływało na poprawę efektywności produkcji w rolnictwie.

Istotnym elementem otoczenia instytucjonalnego polskiego rolnictwa stały się również instytucje międzynarodowe. Zarządzanie globalnym sektorem rolnictwa było coraz bardziej rozdzielane pomiędzy wiele podmiotów instytucjonalnych zarówno na szczeblu krajowym, jak i międzynarodowym. Formalnie międzynarodowe polityki rolne oraz wytyczne ustalane były przez Organizację Narodów Zjednoczonych (ONZ), głównie poprzez Organizację ds. Wyżywienia i Rolnictwa (FAO), natomiast polityki związane z handlem towarami rolnymi regulowane były przez Światową Organizację Handlu (WTO). W ostatnich dekadach na znaczeniu zyskały międzynarodowe korporacje, duże prywatne fundacje oraz organizacje społeczeństwa obywatelskiego (Tucker, Haupt, Stanley 2015).

Po wejściu Polski do Unii Europejskiej jedną z ważniejszych instytucji formalnych stała się Wspólna Polityka Rolna (WPR), zapoczątkowana w 1962 r. Jest ona formą partnerstwa między sektorem rolnym i społeczeństwem, między Europą i rolnikami. Jej podstawowe cele to: wspieranie rolników i poprawa wydajności rolnictwa przez zapewnienie stabilnych dostaw żywności po przystępnych cenach, zapewnienie uniijnym rolnikom odpowiedniego standardu życia, wspieranie zrównoważonego gospodarowania zasobami naturalnymi i przeciwdziałania zmianie klimatu, ochrona obszarów wiejskich i krajobrazów w całej UE oraz kultywowanie gospodarki wiejskiej przez promowanie zatrudnienia w rolnictwie, przemyśle rolno-spożywczym i w sektorach z nimi powiązanych. WPR dotyczy wszystkich państw członkowskich UE, jest zarządzana i finansowana na poziomie europejskim ze środków pochodzących z unijnego budżetu (https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-glance_pl).

Po 2020 r. Komisja Europejska oparła WPR na dziewięciu kluczowych celach zorientowanych na rentowność i dochody gospodarstw rolnych, bardziej skuteczną realizację polityki ochrony środowiska i klimatu, a także na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Przekrojowym założeniem stało się wspieranie wiedzy, innowacji i cyfryzacji w rolnictwie i na obszarach wiejskich. Nowa WPR ma realizować następujące cele (<https://www.gov.pl/web/wprpo2020/cele-wpr1>):

- a) wspieranie godziwych dochodów gospodarstw rolnych i ich odporności w całej Unii dla zwiększenia bezpieczeństwa żywnościowego;
- b) zwiększanie zorientowania na rynek i konkurencyjność, w tym ukierunkowanie na badania naukowe, technologię i cyfryzację;

- c) poprawa pozycji rolników w łańcuchu wartości;
- d) przyczynianie się do łagodzenia zmiany klimatu i przystosowywania się do niej, a także do zrównoważonej produkcji energii;
- e) wspieranie zrównoważonego rozwoju i wydajnego gospodarowania zasobami naturalnymi, takimi jak woda, gleba i powietrze;
- f) przyczynianie się do ochrony różnorodności biologicznej, wzmacnianie usług ekosystemowych oraz ochrona siedlisk i krajobrazu;
- g) przyciąganie młodych rolników i ułatwianie rozwoju działalności gospodarczej na obszarach wiejskich;
- h) promowanie zatrudnienia, wzrostu, włączenia społecznego i rozwoju lokalnego na obszarach wiejskich, w tym biogospodarki i zrównoważonego leśnictwa;
- i) poprawa reakcji rolnictwa UE na potrzeby społeczne dotyczące żywności i zdrowia, w tym bezpiecznej, bogatej w składniki odżywcze i zrównoważonej żywności, jak też dobrostanu zwierząt.

Nowa WPR miała być bardziej dostosowana do sytuacji danego państwa członkowskiego. Państwa członkowskie mogły określić większość warunków kwalifikowalności na poziomie krajowym, uwzględniając specyficzne uwarunkowania oraz oczekiwane do osiągnięcia cele. Również obciążenia administracyjne związane z kontrolą miały być zmniejszone dzięki ograniczeniu wymogu spełniania przez beneficjentów końcowych warunków kwalifikowalności określonych na szczeblu UE (<https://www.gov.pl/web/wprpo2020/cele-wpr1>).

Warto przypomnieć, że WPR składa się z dwóch głównych filarów. Filar I, który absorbuje największą część funduszy (około 70%), koncentruje się na wsparciu dochodów producentów rolnych, poprzez płatności bezpośrednie oraz finansowanie wspólnej organizacji rynków rolnych. Filar II natomiast ma wspierać rozwój obszarów wiejskich, strukturalne przekształcenia, konkurencyjność rolnictwa, modernizację gospodarstw, jak również poprawę środowiskowego zrównoważenia rolnictwa.

Kolejne rozwiązanie instytucjonalne wiąże się z realizacją programów rozwoju obszarów wiejskich (PROW). Miały one rozbudowaną strukturę, a głównymi ich beneficjentami byli rolnicy. Pozostali mieszkańcy wsi mogli przystąpić do realizacji PROW, ale korzystali z nich w znacznie mniejszym stopniu. W ramach PROW na lata 2007–2013 uwzględniono 23 różne działania, zgrupowane w następujące cztery osie⁴:

- a) wzmocnienie konkurencyjności rolnictwa i gospodarki leśnej;
- b) poprawa stanu środowiska naturalnego na obszarach wiejskich;

⁴ Podobny podział działań i funduszy występował w PROW na lata 2014–2020.

- c) poprawa jakości życia oraz zróżnicowanie działalności w tych regionach;
- d) program LEADER.

Koordinacja oraz kompleksowość wsparcia dla rozwoju obszarów wiejskich – niezależnie od tego, czy pochodziło ono z funduszy WPR, programów unijnych czy krajowych – miały istotny wpływ na skuteczność i efektywność tych działań.

Wieś oraz jej mieszkańcy borykali się z wieloma problemami, w szczególności z wyludnieniem. W Unii Europejskiej nieustannie poszukuje się lepszych instrumentów polityki rozwojowej. We wrześniu 2016 r. w Cork w Irlandii spotkała się grupa około 350 przedstawicieli różnych środowisk: organizacji wiejskich, polityków i naukowców w celu przedyskutowania sytuacji i opracowania wizji przyszłości obszarów wiejskich Unii Europejskiej. Główne rezultaty i ustalenia z tego spotkania przedstawione zostały w formie dokumentu *Lepsze życie na obszarach wiejskich – Deklaracja Cork 2.0. (Polska wieś 2020. Raport o stanie wsi 2020: 180)*. W deklaracji zwrócono uwagę, że wsparcie inwestycji na obszarach wiejskich państw członkowskich UE powinno skoncentrować się na tworzeniu wartości dodanej dla społeczeństwa. Nakłady inwestycyjne przeznaczone na rozwój różnorodnych sfer działalności gospodarczej, usług publicznych i prywatnych, podstawowej infrastruktury i kreowania potencjału mają służyć osiągnięciu wspólnych celów członków Unii Europejskiej. W sposób szczególny powinno to dotyczyć miejsc pracy oraz zielonego wzrostu sprzyjającego włączeniu społecznemu. Wsparcie unijne miałoby także objąć realizację samowystarczalnych inicjatyw wzmacniających konkurencyjne i zróżnicowane rolnictwo i gospodarkę wiejską. Szczególną uwagę należy zwrócić na przewyżnianie przepaści cyfrowej i rozwijanie możliwości, jakie oferuje lepsza jakość sieci połączeń i cyfryzacja na terenach wiejskich. Polityki powinny promować coraz wyższą jakość życia na obszarach wiejskich oraz ułatwiać sprostanie dążeniom młodzieży wiejskiej w zakresie zróżnicowanego i dobrze opłacanego zatrudnienia, jak również ułatwiać wymianę pokoleń. Pomoc unijna powinna przyczyniać się do budowania powiązań między obszarami wiejskimi i miejskimi oraz wzajemnego dostosowania zrównoważonego rozwoju tych obszarów (Cork 2.0. Deklaracja „Lepsze życie na obszarach wiejskich” 2016: 5).

Obok instytucji formalnych funkcjonują na obszarach wiejskich instytucje nieformalne, których rola w polskim rolnictwie wydaje się niedoceniana. Mogą one wpływać na przebieg i dynamikę procesów modernizacji tego sektora w sposób znaczący i wieloaspektowy, pozytywny lub negatywny. Do kluczowych dziedzin, w których te instytucje odgrywają istotną rolę,

można zaliczyć: wsparcie sieci społecznych, dostęp do informacji, pomoc w procesach decyzyjnych, wsparcie budowy kapitału społecznego.

Budowa systemu instytucjonalnego w Polsce wiązała się z podejmowaniem działań nakierowanych na wzmacnianie sieci społecznych wśród rolników. Powstawanie lokalnych grup producentów miało przyczyniać się do zacieśniania współpracy między rolnikami. Nieformalne instytucje umożliwiały rolnikom wymianę doświadczeń i wiedzy, co pozwalało im lepiej dostosować swoje praktyki do dynamicznie zmieniających się warunków rynkowych oraz technologicznych, a jednocześnie wpływać na procesy modernizacji.

Współdziałanie rolników przyczyniało się do wzrostu konkurencyjności przedsiębiorców rolnych na rynku poprzez wykorzystanie efektu skali produkcji, realizację wspólnych zakupów środków do produkcji, wspólne inwestycje czy kolektywne użytkowanie maszyn i pojazdów rolniczych. Ten rodzaj współpracy sprzyjał modernizacji rolnictwa oraz obszarów wiejskich. W wielu gospodarstwach rolnych odnotowano pozytywne efekty synergii – rozwój potencjału produkcji, wdrażanie innowacji, specjalizację w ramach grupy, poprawę konkurencyjności cenowej czy organizowanie wspólnych przedsięwzięć, które realizowane w pojedynkę byłyby bezzasadne ekonomicznie (*Współpraca producentów...* 2022: 5).

Grupy producentów rolnych w Polsce funkcjonowały i funkcjonują nadal na podstawie przepisów zawartych w ustawie z dnia 15 września 2000 r. o grupach producentów rolnych i ich związkach, a także o zmianie innych ustaw (DzU, nr 88, poz. 983 z późn. zm.). W minionych latach ich głównym celem było dostosowanie produkcji rolnej do zmieniających się warunków rynkowych, zwiększanie efektywności gospodarowania, a także planowanie produkcji z uwzględnieniem ilości i jakości, koncentracji podaży oraz organizacji sprzedaży produktów rolnych. Ważnym aspektem tych działań była również ochrona środowiska naturalnego (<https://www.cdr.gov.pl/ekonomika-i-organizacja/abc-przedsiębiorcy-rolnego/156-ekonomika-i-organizacja/grupy-producentow-rolnych>).

Cele, które przyświecały organizacji i współpracy członków grup producentów, można zatem podzielić na dwie kategorie: gospodarcze i społeczne. Z perspektywy gospodarczej kluczowe było zwiększenie zysków członków grupy. Przynależność do takiej grupy przynosiła wiele wymiernych korzyści, takich jak wyższe przychody, lepsze możliwości sprzedaży, które umożliwiały uzyskiwanie atrakcyjniejszych cen, czy poprawa jakości oferowanych produktów. Dodatkowo współpraca w ramach grupy pozwala na obniżenie kosztów produkcji i sprzedaży, a także unowocześnienie procesów produkcyjnych. Cel społeczny uwzględniał

aktywność członków grup w lokalnych wspólnotach, a także ich zaangażowanie w działania lobbujące podczas różnorodnych spotkań związanych ze współpracą sektora publiczno-prywatnego oraz inicjatywy marketingowe i szkoleniowe. Wśród korzyści płynących z działania w grupie producenckiej wymienia się również: ograniczenie liczby pośredników, planowanie dostaw, wspólną promocję produktów, korzystne ceny, jednolity i lepszy jakościowo towar, wymianę informacji rynkowej, silniejsze partnerstwo powodujące wzmocnienie pozycji na rynku i lepszy monitoring rynku, rozłożenie ryzyka na wszystkich członków i wspólne rozwiązywanie problemów oraz korzystanie z doradztwa, wymianę doświadczeń technologicznych, wspólne inwestycje i użytkowanie maszyn (<https://www.cdr.gov.pl/ekonomika-i-organizacja/abc-przedsiębiorcy-rolnego/156-ekonomika-i-organizacja/grupy-producentow-rolnych>).

Pomimo wielu oczywistych korzyści płynących z istnienia grup producenckich i integracji w rolnictwie idee te od początku transformacji ustrojowej nie znalazły szerokiego uznania. Miały na to wpływ zarówno uwarunkowania historyczne, jak i tradycyjne podejście do prowadzenia gospodarstw jako samodzielnych przedsięwzięć. W polskim rolnictwie istniało wiele uwarunkowań osłabiających procesy integracyjne. Należały do nich przede wszystkim: rozproszenie gospodarstw rolnych, słaba pozycja sektora rolnictwa na tle innych branż gospodarki, brak powiązań integracyjnych, niska jakość produkcji oraz niewielka konkurencyjność gospodarstw, zwłaszcza w konfrontacji z przedsiębiorstwami z Unii Europejskiej. Dodatkowe przeszkody integracji stanowiły: rozdrobnienie agrarne polskiego rolnictwa, różnorodność produkcji rolnej oraz nastawienie gospodarstw na samowystarczalność. Historyczne i tradycyjne podejście do zarządzania gospodarstwami, a także problemy z dostępnością rąk do pracy w sektorze rolnym również miały znaczący wpływ na niską dynamikę procesów integracji w środowisku rolników (*Współpraca producentów...* 2022: 11–12).

Instytucje formalne udzielały pomocy organizacyjnej i finansowej w tworzeniu różnorodnych form instytucji nieformalnych. Wspieranie współpracy oraz innowacji w rolnictwie, produkcji żywności, leśnictwie i obszarach wiejskich było istotnym elementem PROW na lata 2014–2020. Pomoc oferowana w ramach działania „Współpraca” miała na celu wspieranie rozwoju gospodarstw rolnych poprzez wdrażanie innowacyjnych rozwiązań. Te nowatorskie przedsięwzięcia powstawały dzięki współpracy rolników, przedsiębiorców, jednostek naukowo-badawczych, partnerów społecznych, doradców rolniczych oraz władz lokalnych w ramach działalności grup operacyjnych na rzecz innowacji (EPI) (Bomberski i in. 2018: 5–6).

Podsumowując, należy stwierdzić, że udział w grupach umożliwiał rolnikom dostęp do wiedzy, know-how, ponieważ nieformalne sieci często były platformami wymiany informacji na temat innowacji w rolnictwie, nowych technologii, metod upraw oraz marketingu produktów. Dzięki doświadczeniom innych rolnicy mogli szybciej wdrażać nowoczesne rozwiązania i otrzymywać wsparcie w procesach decyzyjnych. Grupy nieformalne miały wpływ na decyzje dotyczące inwestycji i modernizacji gospodarstw. Rekomendacje płynące z tych grup mogą odegrać kluczową rolę w wyborze odpowiednich technologii oraz metod produkcji.

Zmiany instytucjonalne powinny iść również w kierunku akumulacji kapitału społecznego. Instytucje nieformalne przyczyniają się bowiem do budowania zaufania i współpracy w społecznościach rolniczych, a w tej sferze nadal istnieją poważne ograniczenia. Wyższy poziom zaufania będzie sprzyjał wspólnemu podejmowaniu ryzyka oraz inwestycjom w innowacje.

Czy polska wieś zmieniała swoje oblicze? Z jednej strony nadal silny jest mit „wsi spokojnej, wsi wesołej”, a także literacki mit „chłop potęgą jest i basta”, z drugiej natomiast wciąż żywy jest stereotyp „chłopskiego chama”, który w nowoczesnej wersji ukazuje się jako „hamulcowy modernizacji” (Wasiewicz 2021: 158–187, za: Fedyszak-Radziejowska 2022: 68).

Polskie społeczeństwo, zwłaszcza związane z wsią, na przełomie XX i XXI wieku charakteryzowało się silnym przywiązaniem do tradycji. W jego systemie wartości dominowały postawy, które opierały się bardziej na refleksji nad przeszłością niż na racjonalnym myśleniu. Niski poziom racjonalizmu można postrzegać jako jeden z przejawów niedopasowania instytucji nieformalnych do formalnych, co generowało „tarcia” utrudniające sprawne funkcjonowanie gospodarki rynkowej. Potwierdzeniem znaczenia tradycjonalizmu są m.in. badania Institutional Profiles Database z 2009 r. Ich wyniki pokazują, że Polska zajmowała 28. miejsce wśród 123 badanych krajów w zakresie wskaźnika oceniającego solidarność z rodziną, instytucjami nieformalnymi oraz lokalnymi, w tym religijnymi (Gruszevska 2013: 210).

Kościół jako instytucja odgrywał istotną rolę w społecznej percepcji wsi, jako instytucja znacznie bardziej wpływała w tym środowisku niż w miastach. Choć w ostatnich latach obserwuje się spadek religijności Polaków oraz osłabienie ich więzi z Kościołem, to tendencje te dotyczą w znacznie mniejszym stopniu społeczności wiejskich, zwłaszcza rolników. Kościół na wsi wciąż ma silniejszy wpływ na życie społeczne, polityczne i kulturowe niż w miastach. B. Fedyszak-Radziejowska po-

stawiała hipotezę, że „wśród rolników i mieszkańców wsi akceptacja obecności Kościoła w przestrzeni publicznej jest większa niż w miastach. Również więź z własną parafią wydaje się silniejsza w wiejskim środowisku rolniczym” (Fedyszak-Radziejowska 2022: 76).

Niewątpliwie Kościół katolicki odgrywa także ważną rolę w podtrzymywaniu tradycji i zwyczajów wśród społeczności wiejskiej. Dobrym przykładem są dożynki, czyli jedno z najważniejszych i najbardziej uroczystych świąt rolników w Polsce. To wyjątkowe wydarzenie wieńczy cały rok ciężkiej pracy na polu, stając się doskonałą okazją do zabawy i ucztowania. Warto podkreślić, że dożynki to nie tylko święto rolników – współcześnie bawią się na nim wszyscy mieszkańcy wsi. Tradycyjnie obchody odbywają się na przełomie sierpnia i września. Współczesne dożynki zachowują charakter religijny – podczas uroczystości odprawiany jest obrzęd liturgiczny, w trakcie którego święcone są płody ziemi oraz wieńce. Nie brakuje również ludowych akcentów radości i zabawy (Janiśewska 2013: 5).

Przywiązanie rolników do zwyczajów, wiary i religii może mieć wpływ na sposób gospodarowania, bo zakłada kultywowanie tradycji związanych z prowadzeniem gospodarstwa. Kościół niejednokrotnie umacniał rolników w tych przekonaniach. Świadectwem tego może być wypowiedź arcybiskupa S. Gądeckiego z 2021 r., który w homilii wygłoszonej podczas dożynek archidiecezjalnych w Krobi tak mówił do zgromadzonych na mszy wiernych: „Rolnicy byli zawsze ostoją swojej rolniczej tradycji, która również zakłada nieustanny rozwój przy jednoczesnym zachowaniu niezmiennego istoty. Od samego początku istnienia naszego państwa te tradycje są głęboko zakorzenione w naszej Ojczyźnie. (...) Istotną częścią tej tradycji jest to, iż warsztatem pracy rolnika jest ziemia. (...) Rolnik – uprawiając ziemię – pozwala tej ziemi objawić jej naturalną płodność. (...) Proces odbierania ziemi rolnictwu, aby przeznaczyć ją na inną, bardziej zyskowną działalność, jest procesem niebezpiecznym. Nie wolno poddać się dominacji bożka, który nazywa się Pieniądz” (Gądecki 2021).

Na jubileuszowej mszy św. w niedzielę 12 listopada 2000 r. na placu św. Piotra zgromadziła się rzesza ponad 100 tysięcy rolników, członków organizacji i stowarzyszeń rolniczych, a także duszpasterzy, do których Święty Jan Paweł II powiedział: „Praca na roli powinna być coraz lepiej zorganizowana oraz wspomagana z funduszy społecznych, które w pełni wynagrodzą trud, jaki się z nią wiąże, i będą wyrażać uznanie dla jej ogromnej przydatności. Jeśli najnowocześniejsza technika nie znajdzie właściwego współbrzmienia i zbawiennej równowagi z prostym językiem natury, życie człowieka będzie narażone na coraz większe niebez-

pieczeństwa, których niepokojące sygnały dostrzegamy już dzisiaj” (Jan Paweł II 2001).

W encyklice papieża Franciszka *Laudato si'* (2015: 8) również znajdują się bezpośrednie odniesienia do rolników oraz ich obowiązków związanych z pracą realizowaną w bezpośrednim kontakcie z naturą. Każde gospodarstwo rolne stanowi integralną część środowiska – agrosystem, który jest świadomie tworzony w wyniku ciężkiej pracy, aby uprawiać rośliny i hodować zwierzęta. Zawód rolnika można z pewnością zaliczyć do profesji cieszących się dużym zaufaniem społecznym, gdyż niewłaściwe wykonywanie tej pracy może łatwo zaszkodzić ludziom i naruszyć piąte przykazanie dekalogu – „Nie zabijaj!”. Oznacza to nie tylko przestrzeganie obowiązującego prawa, ale także działanie zgodnie z etyką, umiarem oraz właściwe stosowanie środków wspomagających płodność gleby, ochronę roślin oraz zdrowie zwierząt (Kowalski, Grott 2016: 50).

Przytoczone powyżej słowa z homilii arcybiskupa S. Gądeckiego oraz odniesienia do nauki św. Jana Pawła II i papieża Franciszka świadczą o silnym związku społeczności wiejskiej z Kościołem katolickim, dużym znaczeniu religii, wiary i tradycji dla polskich rolników.

Kościół jest głęboko zakorzenioną społecznie instytucją nieformalną wpływającą na postawy i działania rolników. Potwierdzają to badania opinii publicznej. CBOS w październiku 2021 r. zbadał opinie Polaków na temat źródeł zasad moralnych, pytając o stosunek respondentów do zasad religii katolickiej jako fundamentu moralności. Najczęściej wybraną odpowiedzią (47%) było stwierdzenie, że „większość zasad moralnych katolicyzmu jest słuszna, lecz nie ze wszystkimi się zgadzam, a te, które są słuszne, nie wystarczą człowiekowi”, 22% badanych wskazało, że „wszystkie zasady katolicyzmu są słuszne, ale z uwagi na skomplikowanie życia należy je uzupełniać jakimiś innymi zasadami”. Podobne odpowiedzi wybierali przedstawiciele wszystkich grup społeczno-zawodowych, tylko rolnicy częściej wskazywali, że „wszystkie zasady katolicyzmu są słuszne” (37%), dopiero na drugim miejscu, z 30-procentową frekwencją, znalazła się w tej grupie zawodowej odpowiedź, że „większość zasad moralnych katolicyzmu jest słuszna” (Fedyszak-Radziejowska 2022: 76).

Podsumowując, warto zauważyć, że instytucje nieformalne odgrywały ważną rolę w modernizacji rolnictwa, wspierając rolników w przystosowywaniu się do nowych warunków oraz w dążeniu do zrównoważonego rozwoju. Były również takie, które hamowały ten proces. Do drugiej grupy zaliczyć można tradycje, zwyczaje, system wartości oraz wiarę i Kościół. Przywiązanie do tradycyjnych wartości w dalszym ciągu może być hamulcem postępu i modernizacji w rolnictwie.

Pomimo przywiązania rolników i mieszkańców wsi do tradycji i polskości trzeba podkreślić poparcie tej grupy społecznej dla wstąpienia Polski do Unii Europejskiej. Dominująca większość mieszkańców wsi (90%) oraz rolników (88%) wyrażała aprobatę dla członkostwa Polski w UE, dostrzegając pozytywne efekty integracji europejskiej. Takie zdanie podzielała również zdecydowana większość Polaków. Dzięki poprawie warunków instytucjonalnych oraz zwiększonemu wsparciu z Unii Europejskiej polskie rolnictwo odnotowało znaczące sukcesy produkcyjne (*Polska wieś 2022. Raport o stanie wsi 2022*: 16).

Rolnictwo to z jednej strony skarbnica tradycji, z drugiej zaś kraina nowoczesności i innowacji. W Polsce dzięki pielęgnowaniu tradycyjnych form ekstensywnej gospodarki rolnej udało się zachować lokalne odmiany roślin oraz rasy zwierząt gospodarskich. Nowoczesne rolnictwo, często oparte na metodach przemysłowych, osiągało znacznie większe korzyści ekonomiczne w porównaniu do tradycyjnych praktyk. Niosło jednak ze sobą wiele różnorodnych zagrożeń. W odpowiedzi na te wyzwania nowe kierunki polityki rolnej Unii Europejskiej stawiały na rozwój tzw. rolnictwa zrównoważonego, które koncentruje się na wykorzystywaniu zasobów ziemi w sposób, który nie tylko nie niszczy ich naturalnych źródeł, ale także umożliwia zaspokojenie podstawowych potrzeb przyszłych pokoleń producentów i konsumentów (*Znaczenie rolnictwa w gospodarce Polski*).

Zakończenie

Instytucje, zarówno formalne jak i nieformalne, miały od początku polskiej transformacji systemowej kluczowe znaczenie w modernizacji rolnictwa. Krajowe i unijne instytucje formalne oferowały polskim rolnikom duże wsparcie finansowe, doradcze i edukacyjne. Wpływały też na postawy społeczności wiejskiej wobec różnorodnych zmian, w tym przede wszystkim ekonomicznych, technologicznych oraz społecznych. Współpraca pomiędzy rolnikami a instytucjami krajowymi i międzynarodowymi była i jest niezbędna dla dalszego rozwoju tego sektora.

Instytucje nieformalne, takie jak sieci społeczne, grupy robocze, stowarzyszenia lokalne oraz nieformalne grupy wsparcia, miały znaczący wpływ na modernizację polskiego rolnictwa. Chociaż nie były one formalnie zorganizowane, jak instytucje rządowe czy organizacje międzynarodowe, ich rola w procesie zmian była i jest nadal istotna, choć często niedoceniana. Instytucje nieformalne wydatnie przyczyniają się do modernizacji polskiego rolnictwa, tworząc sieci wsparcia,

promując innowacje oraz zrównoważony rozwój. Ich rola była często kluczowa w procesach adaptacji rolników do zmieniających się warunków gospodarowania.

Literatura

- 20 lat w UE polskiego rolnictwa. Perspektywa makroekonomiczna. Wybrane fakty, 2024, „Komentarze i Analizy IFP”, nr 8, https://www.ifp.org.pl/wp-content/uploads/2024/03/20-lat-w-UE-polskiego-rolnictwa_Slawomir-Dudek.pdf (dostęp: 2.12.2024).
- Acemoglu D., Laibson D., List J., 2016, *Macroeconomics*. Pearson Education, Limited, Edinburgh Gate Harlow Essex England, <https://it.z-library.sk/book/3057785/f38d3b/macroconomics.html?dsouce=recommend>, (dostęp: 22.12.2024).
- Baer-Nawrocka A., Czyżewski A., Fedyszak-Radziejowska B., Głuszyński J., Frenkel I., Kozyra J., Matuszczak A., Nurzyńska I., Walenty Poczta W., Siebielec G., Wilkin J., 2014, *Polska wieś 2014. Raport o stanie wsi*, Warszawa.
- Bomberski A., Dąbrowski J., Dąbrowski Z., Drozdowski I., Janiak K., Obojska-Chomiczewska I., 2018, *Wspieranie innowacyjnych rozwiązań poprzez działanie „Współpraca” oraz sieć na rzecz innowacji w rolnictwie i na obszarach wiejskich (SIR)*, Brwinów.
- Borkowska B., Klimczak M., Klimczak B., 2019, *Ekonomia instytucjonalna*, Wrocław.
- Cork 2.0. Deklaracja „Lepsze życie na obszarach wiejskich”, 2016, Luksemburg, https://ec.europa.eu/enrd/sites/default/files/cork-declaration_pl.pdf
- Fedyszak-Radziejowska B., 2016, *Sytuacja społeczno-zawodowa, postawy i opinie społeczności wiejskich [w:] Polska wieś 2022. Raport o stanie wsi*, red. J. Wilkin, A. Hałasiewicz, Warszawa.
- Franiszek, pp. 2015, *Laudato si* 8, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html, (dostęp: 2.12.2024).
- Gacek A., Misiąg J., Misiąg W., Palimąka K., Rodzinka J., 2024, *Rolnictwo i obszary wiejskie w Polsce – stan obecny, kierunki zmian*, <https://wsiz.edu.pl/wp-content/uploads/2022/06/Rolnictwo-i-obszary-wiejskie-w-Polsce.pdf> (dostęp: 11.12.2024).
- Gądecki S., 2021, *Tradycje. Między rozwojem a zmianą. Dożynki. XXII Niedziela zwykła (Krobia – 29.08.2021)*, <https://archpoznan.pl/pl/web/homilia/view/id/tradycje-miedzy-rozwojem-a-zmiana> (dostęp: 2.12.2024).
- Godłów-Legiędź J., 2009, *Instytucje i koszty transakcji jako podstawowe pojęcia nowej ekonomii instytucjonalnej [w:] Instytucje i transformacja*, red. J. Godłów-Legiędź, Toruń.
- Gruszeńska E., 2013, *Instytucje nieformalne w Polsce. Krajobraz po transformacji*, „Studia Ekonomiczne. Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach”, nr 129: *Współczesne problemy ekonomiczne. Wybrane zagadnienia teoretyczne a praktyka gospodarcza*, Katowice.
- Hodgson G.M., 2006, *What are institutions?*, „Journal of Economics”, vol. XL, no. 1. https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-glance_pl (dostęp: 2.12.2024).
- <https://www.cdr.gov.pl/ekonomika-i-organizacja/abc-przedsiębiorcy-rolnego/156-ekonomika-i-organizacja/grupy-producentow-rolnych> (dostęp: 8.12.2024).
- Jan Paweł II, *Bóg powierzył ziemię człowiekowi, aby ją uprawiał i jej strzegł. Msza św. z okazji Jubileuszu Rolników, 12.11.2001*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/homilie/rolnicy_12112000 (dostęp: 2.12.2024).

- Janiszewska B., 2013, *Zwyczaj i obrzędy dożynkowe*, Zachodniopomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Barzkowicach, Barzkowice, <https://zodr.pl/zinet/wp-content/uploads/2024/07/Zwyczaj-dozynkowe-pdf.pdf>; (dostęp: 2.12.2024).
- Kowalski R., Grott G., 2016, *Powinności rolników w świetle encykliki papieża Franciszka Laudato si'*, „Studia Ecologiae et Bioethica”, nr 14(3).
- North D., 1990, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge.
- North D., 1991, *Institutions*, „Journal of Economic Perspectives”, vol. 5, nr 1.
- Polska wieś 2020. Raport o stanie wsi, 2020*, red. J. Wilkin, A. Harasimowicz, Warszawa.
- Polska wieś 2022. Raport o stanie wsi, 2022*, red. J. Wilkin, A. Harasiewicz, Warszawa.
- Polska wieś 2024. Raport o stanie wsi. 20 lat w Unii Europejskiej, 2024*, red. W. Poczta, A. Harasiewicz, Warszawa.
- Polska wieś 2025. Wizja rozwoju, 2005*, red. J. Wilkin, Warszawa.
- Przybyciński T., 2021, *Instytucjonalne uwarunkowania rozwoju we współczesnej gospodarce. Zarys problematyki*, Warszawa.
- Staniek Z., 2018, *Ekonomia instytucjonalna a koncepcje człowieka gospodarującego*, „Postępy Techniki Przetwórstwa Spożywczego”, nr 1.
- Ścibiorska-Kowalczyk I., 2021, *Amerykańska kultura ekonomiczna w świetle ekonomii instytucjonalnej* [w:] *Instytucje w teorii i praktyce*, red. B. Borkowska, Wrocław.
- Tucker B., Haupt F., Stanley L., 2015, *Institutions in the Agriculture Sector, Strategies for Mitigating Climate Change in Agriculture – Background Material*, https://www.climateandlandusealliance.org/wp-content/uploads/2015/08/Institutions_In_Agriculture_Sector.pdf (dostęp: 15.12.2024).
- Ustawa z dnia 15 września 2000 r. o grupach producentów rolnych i ich związkach oraz o zmianie innych ustaw, DzU, nr 88, poz. 983 z późn. zm.
- Veblen T.B., 2008, *Teoria klasy próżniaczej*, Warszawa.
- Wasiewicz J., 2021, *Metachłopska wspólnota postpamięci. Poza chłopomanię i chłopofobię* [w:] *Historia. Pamięć. Świadomość*, red. A. Klarman, Wrocław–Warszawa.
- Wilkin J., 1995, *Jaki kapitalizm, jaka Polska?*, Warszawa.
- Wilkin J., 2016, *Instytucjonalne i kulturowe podstawy gospodarowania. Humanistyczna perspektywa ekonomii*, Warszawa.
- Wilkin J., *Rynek, państwo i społeczeństwo w Polsce: dojrzewanie równowagi instytucjonalnej* [w:] *Gospodarka i demokracja w Polsce. Dojrzałość i trwałość instytucji*, red. J. Kleer, A. Kondratowicz, Warszawa.
- Williamson O.E., 2000, *The New Economics: Taking Stock, Looking Ahead*, „Journal of Economic Literature”, vol. XXXVIII, nr 3, s. 597, https://web.stanford.edu/~avner/Greif_228_2005/Williamson%202000%20NIE%20Taking%20Stocks.pdf (dostęp: 1.12.2024).
- Współpraca producentów rolnych sposobem na rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich, 2022*, Poznań.
- Znaczenie rolnictwa w gospodarce Polski*, https://www.igipz.pan.pl/tl_files/igipz/ZGW_iRL/ARP/01.Znaczenie%20rolnictwa%20w%20gospodarce%20Polski.pdf.